

УДК 792.82.02.035/.036(477)"195":7.072.3"19/20"
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-1-17>

Андрій ЄРЬОМЕНКО,
 orcid.org/0000-0002-4349-4288
 кандидат мистецтвознавства, доцент,
 завідувач кафедри музичного мистецтва
 Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
 (Суми, Україна) yeremenko.acc@gmail.com

Олександр ГУБСЬКИЙ,
 orcid.org/0000-0002-1330-2783
 викладач кафедри музичного мистецтва
 Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
 (Суми, Україна) gubskij2020@gmail.com

Андрій ДУШНИЙ,
 orcid.org/0000-0002-5010-9691
 кандидат педагогічних наук, професор,
 завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки
 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна) accotobile@ukr.net

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ АСПЕКТИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО КЛАРНЕТОВОГО ВИКОНАВСТВА

У матеріалах публікації розглядається західноєвропейське кларнетове мистецтво, зокрема його основні (німецька і французька) національні школи, що сформувалися на їх основі. Зазначено видатних представників кожної зі шкіл та висвітлено особливості їх виконавської творчості. У статті конкретизовано персоналії: М. Фроста, К. Джуффреді, З. Кітовського, Д. Блісса, Н. Бальдейру, Й. Відмана, С. Майєр, Р. Севера, А. Карбонаре, К. Гюфреді, П. Бельтраміні, М. Гольмандера. Визначено, які риси притаманні стилю виконавської інтерпретації, зазначених кларнетистів та висвітлено жанрово-стилістичні аспекти концертного репертуару. Більш детально розкрито аспекти виконавського та композиторського доробку кларнетиста Й. Відмана, що вирізняється своєю плідною роботою у напрямі поповнення концертного репертуару для кларнету та його апробації у виконавській творчості. Згадано композиції музиканта, написані для інструмента, що представляють собою розмаїття технік та прийомів: для кларнета з оркестром «Echo-Fragmente», для кларнета соло «Drei Schattentaenze», для кларнета, сопрано і фортепіано «Sphinxenspruche und Rätselkanons», для бас-кларнета, струнного квартету та фортепіано «Fieberphantasie», n'еси для кларнета і фортепіано «Fünf Bruchstücke», «Легкі етюди», тріо «Es wareinmal...», Квінтет для кларнета зі струнним кварталом «Klarinettenquintett» тощо.

Розглядаючи духове мистецтво XXI століття, можна констатувати, що його західноєвропейські представники інтерпретують як класичні жанри репертуару для кларнету, так і звертаються до авангардно-джазових стилів. Кларнетисти сучасності відіграють значну роль у розвитку академічного мистецтва Західної Європи, синтезуючи багатство традицій та інноваційні можливості й підходи. Головною метою діяльності є удосконалення виконавської техніки та виразних меж кларнету, а також експерименти із незвичними винайденими техніками та прийомами, інтонаціями та можливостями кларнету. Інструменталісти сьогодні є не просто посередниками між композитором та слухачами, а часто і самі є активними творцями в концертному виступі.

Ключові слова: жанр, стиль, аспекти, кларнетове мистецтво Західної Європи, виконавство, творчість.

Andrii YEROMENKO,
 orcid.org/0000-0002-4349-4288
 Candidate of Art, Associate Professor,
 Head of the Department of Musical Art
 Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
 (Sumy, Ukraine) yeremenko.acc@gmail.com

Oleksandr HUBSKYI,
 orcid.org/0000-0002-1330-2783
 Lecturer at the Department of Musical Art
 Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
 (Sumy, Ukraine) gubskij2020@gmail.com

Andriy DUSHNIY,

orcid.org/0000-0002-5010-9691

Ph.D. in Education, Professor,

Head of the Department of Music Theoretical Disciplines and Instrumental Training

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) accomobile@ukr.net

GENRE-STYLE ASPECTS OF WESTERN EUROPEAN CLARINET PERFORMANCE

The materials of the publication examine the Western European clarinet art, in particular its main (German and French) and national schools formed on their basis. Prominent and well-known representatives of each of the schools are noted and the features of their performing arts are highlighted. The article details the following personalities: M. Frost, K. Giuffredi, Z. Kitovsky, D. Bliss, N. Baldeiro, J. Widman, S. Mayer, R. Severa, A. Carbonare, K. Giuffredi, P. Beltramini, M. It is determined what features are inherent in the manner of playing of these clarinetists, and the genre-stylistic aspects of the concert repertoire of popular horn players are highlighted. Aspects of the performing and compositional path of the clarinetist J. Widman, distinguished by his fruitful work in the direction of replenishing the concert repertoire for the clarinet and its approbation in his own work, are revealed in more detail. The musician's compositions written for the instrument are mentioned, representing a kaleidoscope of techniques and techniques: for clarinet with orchestra «Echo-Fragmente», for clarinet solo «Drei Schattentaenze», for clarinet, soprano and piano «Sphinxenspruche und Rätselkanons», for bass clarinet, string quartet and piano «Fieberphantasie», pieces for clarinet and piano «Fünf Bruchstücke», «Light Etudes», trio «Es wareinmal...», Quintet for clarinet with string quartet «Klarinettenquintett», etc.

Examining wind art in the 21st century, it can be stated that its Western European representatives interpret both classical genres of the clarinet repertoire and turn to avant-garde jazz styles. Modern clarinetists make an important contribution to the development of European culture, synthesizing a wealth of traditions and innovative possibilities and approaches. The main purpose of such activities is to improve performance technique and expressive limits of the clarinet, as well as experiments with unusual invented techniques and techniques, intonations and possibilities of the clarinet. Today, instrumentalists are not just mediators between the composer and the listeners, but are often active creators themselves during a concert performance.

Key words: *genre, style, aspects, Western European clarinet art, performance, creativity.*

Постановка проблеми. Мистецтво гри на кларнеті у Західній Європі має міцний фундамент і виконавські традиції, що формувалися протягом декількох століть. На такій основі формувалося не одне професійне покоління західноєвропейських виконавців. Проте, починаючи із другої половини ХХ століття модерністичні та постмодернові настрої у мистецтві, зокрема в музичному, мали сильний вплив на виконавську творчість кларнетистів, які вдалися до інтенсивних пошуків новітніх форм і засобів втілення композиторського задуму у процесі гри на інструменті. Інтерпретація такого роду має радикальні відмінності від звичної академічної школи. Тому, окреслені аспекти західноєвропейського мистецтва гри на кларнеті потребують певного наукового осмислення.

Аналіз досліджень. Значний внесок у дослідження мистецтва гри на кларнеті, як і західноєвропейського, здійснив одеський науковець З. Буркацький. Йому належать декілька публікацій, які безпосередньо пов'язані із творчістю для кларнету композиторів Західної Європи (Буркацький, 2005: 101–107, 160–165; 2018: 262–266, 58–63; 2019: 279–292). Особливо актуальною і новітною у контексті обраної теми дослідження є робота Чжана Цзяхао на тему: «Твори крупної форми для кларнета в музиці Європи та Китаю» (Цзяхао,

2024), де автор розкриває широке коло питань, пов'язаних із європейсько-китайським кларнетовим виконавством, та сучасними тенденціями мистецтва гри на кларнеті.

Виконавські аспекти творів для кларнету німецького композитора-авангардиста ХХІ ст. досліджувала В. Зима, опублікувавши свої результати у статті «Твори для кларнета Йорга Відмана – хрестоматія сучасного виконавця» (Зима, 2024: 216–217). Характеристику і аналіз європейського кларнетового виконавства ХХІ ст. здійснив К. Клевець, конкретизуючи сучасні школи західноєвропейського кларнетового мистецтва, а також їх видатних представників періоду ХХІ ст. (Кливець, 2023: 60–64). Втілення західноєвропейського академічного кларнетового мистецтва у домені «Unionique music» вивчала І. Палій (Палій, 2023: 43–50). Авторка надала розгорнуту характеристику як домену Unionique music, що був винайдений дослідницею, так і значенню кларнета у такій музиці [8].

Серед іноземних досліджень, доцільно звернути увагу на праці: К. Гарсіана (Hârşian, 2009), М. Елей (Eley, 2020: 54–56), Е. Людевіг-Вербеґа та Дж. Райнеса (Ludewig-Verdehr & Raines: Music for Clarinet ...), у яких автори приділяють детальну увагу як творчості композиторів Західної Європи

для кларнетового мистецтва, так і виконавцям, що її презентують.

Мета статті – розкрити жанрово-стильові аспекти західноєвропейського кларнетового виконавства.

Виклад основного матеріалу. Історія кларнетового мистецтва на території Західної Європи має досить глибоке коріння з якого сформувався дві базові школи виконавства: французька та німецька. Їхні методичні принципи слугували підґрунтям для виникнення багатьох наступних шкіл: шведської, австрійської, польської, британської, а відтак і української. Представники кларнетового виконавства сьогодення, враховують особливості своєї національної системи духового мистецтва, а також беруть до уваги тенденції та інновації, притаманні духовому мистецтву XXI століття.

Досліджуючи кларнетове мистецтво сьогодення К. Клевець наголошує «представники кларнетово-виконавських шкіл протягом всієї історії існування духового мистецтва виконують роль провідних винахідників та експериментаторів гри на інструменті, серед них: А. Штадлер, Г. Баерман, Г. Клозе, Г. Дайген, А. Принц, Л. Бассі, К. Гепферт та ін.» (Клевець, 2023: 61). У західноєвропейському кларнетовому мистецтві можливо спостерігати ситуації, коли інструменталісти шукають способи вийти за межі звичного сприймання духового виконавства, поєднуючи гру із жанрами хореографії та кінематографу (Клевець, 2023).

Серед європейських музикантів, значний внесок у розвиток кларнетового виконавства здійснюють музиканти, що вирізняються унікальним творчим інтерпретаторським підходом й інтелектуально-дослідницьким різновидом мислення. Серед таких, варто назвати М. Фроста, К. Джуффреді, З. Кітовського, Д. Блісса, Н. Бальдейра та ін.

У XXI столітті набула поширення класифікація виконавських шкіл кларнетового мистецтва Західної Європи на стару та нову, яка розділила представників на дві категорії. Виконавці, що належать до старої європейської кларнетової школи сприяли формуванню та закладенню основ для розвитку і вдосконалення мистецтва гри на кларнеті. Натомість, обличчя нової школи трансформують бачення кларнетового виконавства, відкриваючи нові властивості і можливості інструменту, допомагають у оновленні інтерпретаційних підходів до кларнетового виконавства. Виконавській кларнетовій школі сучасності притаманна загальна доступність до інформації про професійні надбання кларнетистів, високий рівень виконавської майстерності та експериментальний підхід до процесу, поєднання із іншими мистецькими

жанрами, оновлене бачення кларнетової освіти молодих музикантів, тісний зв'язок із традиціями національної школи, використання міжнародних зв'язків у процесі обміну виконавським досвідом.

Для того, щоб усвідомити важливу роль жанрово-стильових аспектів виконавської творчості сучасних кларнетистів Західної Європи достатньо звернути увагу на провідних представників, на основі інтерпретаційної діяльності яких можливо скласти цілісне враження про традиції та інновації у європейському кларнетовому мистецтві загалом.

Знаковою серед кларнетистів, є французька кларнетова школа. Її методичні принципи можна охарактеризувати на основі виконавських рис та медійної активності провідного представника, якому вдалося засвоїти усі традиції школи та презентувати їх назагал. Таким представником сучасної кларнетової школи Франції вважають Ніколаса Бальдейру (1979 р. н.). У репертуарі музиканта переважають твори епохи Бароко і Класицизму. Інтерпретація музиканта тембрально наповнена яскравим і багатим звуком завдяки його плавному веденню. Досить часто музикант виконує твори камерної форми, а також звертає увагу на жанр концерту з оркестром. Він активно співпрацює із національною фірмою виробників інструменту «Buffet» / «Буффе» (Клевець, 2023).

Не менш талановитим представником даної школи у XXI ст. є 30-ти річний кларнетист Рафаль Север. Виконавець надзвичайно рано (у 8-річному віці) розпочав свою кар'єру, виступаючи в Консерваторії Нанта. У 14-річному віці Р. Север почав навчатися у Паризькій Вищій національній консерваторії, яку закінчив з відзнакою та високими результатами. Сьогодні, музикант співпрацює із кращими оркестрами Франції, виконуючи сольні партії. Виконавській манері музиканта притаманний насичений тембр звуку із сильним та концентрованим повітряним потоком. Кларнетист неодноразово демонстрував уміння циклічного перманентного дихання під час концертних виступів. Репертуар інструменталіста складають як класичні твори кларнетової музики, наприклад, концерти з оркестром та соло, різноманітні камерні ансамблеві композиції, квінтети тощо, так і сучасні, наприклад, джазові та авангардні п'єси (Цзяхао, 2024).

До шведської кларнетової школи XXI століття слід віднести прогресивного виконавця Мартіна Фроста (1970 р. н.). Його стилю гри притаманна чутливо-епічна манера. Серед розмаїття жанрів творів для кларнету музикант найчастіше обирає класичні концерти у дусі сучасних тенденцій. Родзинкою творчості кларнетиста постає синкре-

тизм виступів, коли музикант для більш глибокого занурення в атмосферу твору поєднує гру із кінорежисурою або хореографією (Клевець, 2023; Палій, 2023).

Український дослідник В. Апатський у своєму виданні «Історія духового музично-виконавського мистецтва» відмітив кларнетистку Сабіну Майєр (1959 р. н.), яка є яскравим представником німецької національної школи (Апатський, 2012). До репертуару музиканта входять класичні композиції для кларнету, а також камерно-симфонічні твори. Виконавиця має досить стриману і філігранну манеру гри. Включаючи до своїх виступів численні сучасні технологічні здобутки, Сабіна Майєр завоювала прихильність великої аудиторії, далеко за межами своєї країни.

Вивчаючи сучасне кларнетове мистецтво, В. Зима звертає увагу на творчість його видатних представників: «Кларнетисти сьогодення – Мартін Фрост, Алессандро Карбонаре, Корадо Гюфреді, Паоло Бельтраміні, Ніколя Бальдеру, Магнус Гольмандер, поєднують у своїх концертних програмах опуси класико-романтичної доби із творами, що насичені експериментальними прийомами гри» (Зима, 2024: 216). Науковець відмічає виконавську і композиторську діяльність сучасного представника німецької національної школи Йорга Відмана, який прославився своїм авангардним баченням у кларнетовому мистецтві. Початкову професійну освіту музикант здобував у Герда Штарке, а пізніше продовжив навчання у нью-йоркській школі Джуліярда під керівництвом Чарльза Найдека. Виконавець, який прагнув до написання репертуару для кларнету, вступив у клас композиції до Кея Вестермана.

У своїй творчості, він звертає особливу увагу на жанр камерної музики. Його перу належать твори: Квінтет для кларнета зі струнним квінтетом «Klarinettenquintett», до виконавських прийомів якого автор включив традиційні для авторські композиції прийоми: мультифоніки, фрулато, глісандо, пропускання повітря через інструмент тощо. Музична мова тріо «Es wareinmal...» (у пер. «Одного разу...») у складі має ще більш філігранні

елементи такі як чвертьтони, мікротони. Митець поповнив кларнетовий репертуар і наступними своїми творами, написавши: Квінтет для гобоя, кларнета, валторни, фагота і фортепіано, «Шалену фантазію» («Fieberphantasie») бас-кларнета, струнного квінтету та фортепіано, цикл п'єс «Циркові танці», п'єси для кларнета і фортепіано «Fünf Bruchstücke», «Легкі етюд» та ін. (Зима, 2024).

Науковець В. Зима аише: «Йорг Відман перетворює традиційні техніки на прийоми, що використовуються лише заради виразного ефекту, саме так у «Sphinxenspruche und Rätselkanons» (у перекладі з нім. «Заклинання Сфінкса та канони загадок») для кларнета, сопрано і фортепіано використане подвійне стакато» (Зима, 2024: 217).

Якщо звернутися до Відмана-виконавця, тоді варто наголосити на активній концертній діяльності у різних країнах світу. Таким чином, він поповнює свій репертуарний список творами для кларнета соло та з оркестром. Перебуваючи у постійному пошуку технічних та звукових можливостей кларнету, музикант виконує твори з оркестром «Уламки відлуння» / «Echo-Fragmente», а щодо соло – «Три танці з тінями» / «Drei Schattentaenze». Знаковими творами композитора та виконавця постають його Фантазія для кларнета соло та Елегія для кларнета з оркестром, як взірць виконавської багатогранності кларнетиста.

Висновки. Сучасне західноєвропейське кларнетове мистецтво представляє значна кількість талановитих виконавців, які являються яскравими представниками певних виконавських шкіл. Їх репертуар складають твори класичних жанрів, а також сучасних авангардних стилів. Поєднуючи свої виступи з іншими видами мистецтва, наприклад, хореографією чи кінематографом, кларнетисти забезпечують глядачу 3D-ефект від власного виконання. Творчість таких музикантів як М. Фроста, К. Джуфреді, З. Кітовського, Д. Блісса, Н. Бальдейру, Й. Відмана, С. Майєр, Р. Севера постає вагомою сторінкою кларнетового мистецтва ХХІ століття у новому баченні технічних можливостей інструменту та жанрово-стилістичних ознак репертуару.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апатський В. Історія духового музично-виконавського мистецтва. Київ, 2012. Кн. II. 408 с.
2. Буркацький З. Характерні види кларнетової техніки в творах К. Вебера. *Виконавське мистецтво. Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського*. Київ, 2005. Вип. 47. С. 101–107.
3. Буркацький З. Віртуозна кларнетна техніка в творах епохи класицизму. *Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка: зб. наук. праць ЛДІКМ*. Луганськ, 2005. Вип. 8. С. 160–165.
4. Буркацький З. Характерні види техніки у творах пограниччя класицизму і романтизму. *Вісник НАКККіМ*. Київ, 2018. Вип. 3. С. 262–266.
5. Буркацький З. Кларнетовий репертуар в канун та на початку ХХ століття. *Науковий вісник ОНМА ім. А.В. Нежданової*. Одеса, 2019. Вип. 28. С. 279–292.

6. Буркацький З. Інструментальна віртуозність віку «діамантового» стилю у фундації фахівської майстерності сучасного кларнетиста. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя: зб. наук. праць*. Рівне: Волинські береги, 2018. Вип. 10. С. 58–63.
7. Зима В. Твори для кларнета Йорга Відмана – хрестоматія сучасного виконавця. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матер. міжнар. наук.-теорет. конф. молодих учених (Харків, 18–19 квітня 2024) у 2 ч. / [за ред. Н. Рябухи та ін.]*. Харків: ХДАК, 2024. Ч. 1. С. 216–217.
8. Клевець К. Європейське кларнетове виконавство XXI ст. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя: зб. наук. праць / [упоряд. С. Цюлюпа]*. Рівне: Волинські береги, 2023. Вип. 15. С. 60–64.
9. Палій І. Кларнетове мистецтво та Unionique music: аспекти взаємодії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 60. Том 3. С. 43–50. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/60_2023/part_3/6.pdf
10. Цзяхао Ч. Твори крупної форми для кларнета в музиці Європи та Китаю: дис. на зд. наук. ст. доктора філософії: 025 Мистецтво. Одеса, 2024. 217 с.
11. Eley M. Clarinet works by black composers. *The clarinet*. 2020. Pp. 54–56.
12. Hârşian C. Contemporary Romanian Music for Unaccompanied Clarinet. University of Kansas. 2009. 79 p.
13. Ludewig-Verdehr E. A Practical Approach to New and Avant-Garde Clarinet Music and Techniques. URL: <https://clarinet.org/reprints-from-early-years-of-the-clarinet-repertoire/>
14. Ludewig-Verdehr E., Raines J. Music for Clarinet by Women Composers – Part I. URL: <https://clarinet.org/reprints-from-early-years-of-the-clarinet-repertoire/>
15. European Clarinet Association: Home. URL: <https://www.europeanclarinetassociation.eu/>

REFERENCES

1. Apatskyi, V. (2012). *Istoriia dukhovoho muzychno-vykonavskoho mystetstva* [History of wind musical and performing arts]. Kyiv. Kn. II. 408 s. [in Ukrainian].
2. Burkatskyi, Z. (2005). *Kharakterni vydy klarinetovoi tekhniki v tvorakh K. Vebera* [Characteristic types of clarinet technique in the works of K. Weber]. *Vykonavske mystetstvo. Naukovyi visnyk NMAU im. P. Chaikovskoho*. Kyiv. Vyp. 47. Pp. 101–107. [in Ukrainian].
3. Burkatskyi, Z. (2005). *Virtuozna klarinetna tekhnika v tvorakh epokhy klasysyzmu* [Virtuoso clarinet technique in the works of the classicist era]. *Problemy suchasnosti: kultura, mystetstvo, pedahohika: zb. nauk. prats LDIKM*. Luhansk. Vyp. 8. Pp. 160–165. [in Ukrainian].
4. Burkatskyi, Z. (2018). *Kharakterni vydy tekhniki u tvorakh pohranychchia klasysyzmu i romantyzmu* [Characteristic types of technique in the works of the borderline of classicism and romanticism]. *Visnyk NAKKKiM*. Kyiv. Vyp. 3. Pp. 262–266. [in Ukrainian].
5. Burkatskyi, Z. (2019). *Klarinetovi repertuar v kanun ta na pochatku XX stolittia* [Clarinet repertoire on the eve and at the beginning of the 20th century]. *Naukovyi visnyk ONMA im. A.V. Nezhdanovoi*. Odesa. Vyp. 28. Pp. 279–292. [in Ukrainian].
6. Burkatskyi, Z. (2018). *Instrumentalna virtuosnist viku «diamantovoho» styliu u fundatsii fakhivskoi maisternosti suchasnoho klarinetysta* [Instrumental virtuosity of the age of the «diamond» style in the foundation of the professional skill of the modern clarinetist]. *Istoriia stanovlennia ta perspektivy rozvytku dukhovoi muzyky v konteksti natsionalnoi kultury Ukrainy ta zarubizhzhia: zb. nauk. prats*. Rivne: Volynski oberehy. Vyp. 10. Pp. 58–63. [in Ukrainian].
7. Zyma, V. (2024). *Tvory dlia klarneta Yorha Vidmana – khrestomatiia suchasnoho vykonavtsia* [Works for the clarinet of Jörg Widmann - a textbook for the modern performer]. *Kultura ta informatsiine suspilstvo XXI stolittia: mater. mizhnar. nauk.-teoret. konf. molodykh uchenykh (Kharkiv, 18–19 kvitnia 2024) u 2 ch. / [za red. N. Riabukhy ta in.]*. Kharkiv: KhDAK. Ch. 1. Pp. 216–217. [in Ukrainian].
8. Klevets, K. (2023). *Yevropeiske klarnetove vykonavstvo XXI st.* [European clarinet performance of the 21st century]. *Istoriia stanovlennia ta perspektivy rozvytku dukhovoi muzyky v konteksti natsionalnoi kultury Ukrainy ta zarubizhzhia: zb. nauk. prats / [uporiad. S. Tsiuliupa]*. Rivne: Volynski oberehy. Vyp. 15. Pp. 60–64. [in Ukrainian].
9. Palii, I. (2023). *Klarnetove mystetstvo ta Unionique music: aspekty vzaiemodii* [Clarinet art and Unionique music: aspects of interaction]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [red.-uporiad. M. Pantiuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomria]*. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 60. Tom 3. Pp. 43–50. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/60_2023/part_3/6.pdf [in Ukrainian].
10. Tsiakhao, Ch. (2024). *Tvory krupnoi formy dlia klarneta v muzytsi Yevropy ta Kytaiu* [Large-form works for clarinet in the music of Europe and China]: *dys. na zd. nauk. st. doktora filosofii: 025 Mystetstvo*. Odesa, 2024. 217 s. [in Ukrainian].
11. Eley, M. (2020). Clarinet works by black composers. *The clarinet*. 2020. Pp. 54–56.
12. Hârşian, C. (2009). Contemporary Romanian Music for Unaccompanied Clarinet. University of Kansas. 79 p.
13. Ludewig-Verdehr, E. A Practical Approach to New and Avant-Garde Clarinet Music and Techniques. URL: <https://clarinet.org/reprints-from-early-years-of-the-clarinet-repertoire/>
14. Ludewig-Verdehr, E. & Raines, J. Music for Clarinet by Women Composers – Part I. URL: <https://clarinet.org/reprints-from-early-years-of-the-clarinet-repertoire/> (date of application: 25.10.2024).
15. European Clarinet Association: Home. URL: <https://www.europeanclarinetassociation.eu/>